

POGLEDI NA KOROŠKO

I

Razmišljanje o današnjem slovenskem kulturnem izrazu v delu Koroške, ki je dobila s plebiscitno odločitvijo (10. oktobra 1920) in z avstrijsko državno pogodbo (15. maja 1955) okvir ene izmed dežel avstrijske republike, se ne more zaustaviti na poenostavljeni dvobarvni podobi, čeprav izsiljujejo to nekateri pojavi¹ tudi še v novejšem obdobju. Da pa si podobe ne bi z enostranostjo osiromašili in bi s tem onemogočili spoznavo, se bomo zavarovali z nekaterimi pogledi, ki smo jih doslej premalo upoštevali.

Naša dediščina pove, da smo doslej z redkimi izjemami raziskovali predvsem delež, ki ga je Koroška prispevala k slovenski kulturi.² Pokrajina nam je prav tako z nekaterimi izjemami (zgodnji srednji vek, sredina 19. stoletja) pomenila »obrobni okoliš« — kdaj bolj kdaj manj tvoren, kot ga je z vso pozornostjo opisoval že Fr. Kidrič v svoji *Zgodovini*. Raziskovalni pogled naših književnih zgodovinarjev pa skorajda ni segel čez prvotno registracijo gradiva in če je vrednotil, se je malokdaj in malokje ustavljal ob medsebojnem vplivnem področju (Fr. Kidrič posebej pri romantiki, M. Rupel ob protestantiki), ki je nastalo na stikališču dveh narodnostno različnih kulturnih tokov. Še manj smo razmišljali o davku, ki ga je moralo plačevati obrobje, da se je lahko za njegovim branikom razvijalo središče. Ne bo odveč nadalje tudi ugotovitev, da smo si prav redko in v najbolj skromni obliki zastavljali vprašanje, koliko je ta slovenski delež bogatil kulturo same pokrajine Koroške.³ Ta delež nikakor ni tako majhen, kot bi se morda zdelo na prvi pogled, da niti ne omenimo

¹ Koroški Slovenci se morajo še vedno boriti zoper sile, ki težijo za tem, da bi že sama avstrijska manjšinska zakonodaja sankcionirala dosedanje in dopuščala nadaljnje raznarodovanje.

² I. Grafenauer, Slovensko slovstvo na Koroškem, živ člen vseslovenskega slovstva, Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 284—344; M. Janežič, Doprinos koroških Slovencev k občaslovenski književnosti in kulturi, Slovenski vestnik, Celovec 1956; J. Dolenc, Delež Koroške v slovenski kulturi, Koledar Mohorjeve družbe, Celje, 1958, str. 122—131; I. Grafenauer, »Celovski rokopis« iz Rateč, Koledar Mohorjeve družbe, Celovec 1958, str. 129—133; I. Grafenauer, Koroška — zibelka slovenskega slovstva, Koledar Slovenske Koroške, 1960, str. 76—81.

³ Ob slovesnostih za obletnico plebiscita so morali koroški Slovenci ugotoviti, da organizatorji niso dovolj upoštevali deleža slovenske kulture v deželi (Slovenski Vestnik, 14. X. 1960).

V sestavku »Naša govornica«, Mladi Rod, Celovec, 2. IX. 1959-60, str. 40—42, opozarja dr. P. Zablatnik: »Da so si koroški Slovenci kot neposredni sosedje Nemcev izposodili nekaj več tujk iz nemščine kot ostali Slovenci, je čisto naraven pojav, kar vidimo tudi drugod pri narodih-sosedih. Prav tako naravno je pa tudi, da so na koroških tleh tudi naši sosedje prevzeli marsikatero slovensko izposojenko, kakor n. pr. besedo ‚zwillen‘, t. j. ‚cviliti‘, ‚Tscherf‘l‘ (iz besede ‚črevelj‘), ‚Tschreapp‘n‘ (iz besede ‚crepua‘, t. j. črepinja), ‚Tschoder‘, t. j. ‚koder‘ itd.«

Posredniško vlogo pa imajo koroški Slovenci že s tem, da žive na stikališču dveh narodov, da torej lahko posredujejo literarne in druge kulturne vrednote svojega naroda sosedu. Zato pač smemo pritrditi pojasnilu, ki ga je napisal ob prevodu Cankarja, Tavčarja in Kranjca koroški avstrijski pisatelj J. F. Perkonig, da »so vendarle dejansko obdarjeni tisti, ki so delo prevedli (v našem primeru mi), s prirastkom pesniške substance.«

narodnega blaga, ljudske tvornosti, ki je bila nadvse plodna njiva za ustvarjalce v nemškem jeziku.

Že iz tega sledi, da naj bi za današnje razmišljanje o Koroški imeli pred očmi ravnotežje, ki ga mora iskati prizadeti delec malega naroda (koroški Slovenci). Le tako bo lahko bistveno spreminjal podobo in olajšal medsebojne spoznave ter razumevanje pri sosedu.

Žal še danes ovira naše srečanje sosedova provincialna varianta posebnega izvora in sicer provincializem v slabem smislu te besede, cepljen z že znanimi agresivnimi težnjami velikonemškega mostišča.⁴ Vendar pa njen drugi izraz — krajinarstvo in domačijstvo, tedaj zavest k neki pokrajinski pripadnosti, kot soočenje z dejstvom, da ni več velike monarhije in je treba zaživeti v majhnem okviru, pa tudi ob svoji avstrijski svojskosti — omogoča, da se z nekaj dobre volje popravijo nekdanji neenakovredni odnosi med obema narodoma, vključno tudi na področju kulture. V celoti sicer še ne moremo govoriti o takšni pripravljenosti, ki naj bi v duhu sodobnejših spoznanj in meril pripomogla k enakovrednemu srečanju in pospeševanju človekove zmogljivosti in ustvarjalnosti ne glede na narodnost,⁵ ne moremo pa tudi zanikati pojavov, ki spreminjajo dosedanje odnose med narodoma.

II

Koroški svet pa je videti na zunaj še vedno, kakor da je uročen v problemsko območje nemile, nadstoletne tradicije in dvakratnega oboroženega spopada slovenstvo-nemštvo. Obakrat gre za različno razporeditev idejnih profilov. Ob plebiscitu so se široki sloji odločili za republiko in ne za monarhijo, srednji kmet južno od Drave pa se je zaradi svojega, takrat še trdnega položaja, odločil po nacionalnosti; socialna, razredna zavest, je bila vsekakor med odločujočimi činitelji. V veliki antifašistični vojni 20 let kasneje je porazdelitev sil drugačna: idejna stran za usmeritev koroških ljudi je obratna, tokrat v prid koroških Slovencev, ki so se edini na ozemlju rajha pridružili odporu, rezultat pa po posredovanju tretjih (zavezniške okupacije in končno mednarodnega razvoja) status quo glede na državno ureditev. Vendar nam ne gre za meje, temveč za odnose dveh narodov na stikališču, za njune možnosti sožitja.

Če se ozremo na oba ugledna ustvarjalca, na avstrijskega pisatelja J. F. Perkoniga (1890—1959) in Prežihovega Voranca (1893—1950), bi našli v njiju

⁴ Celoten opus zgodovinarja dr. M. Wutteja, geografa V. Paschingerja itd.

⁵ Tako misli koroški avstrijski literarni zgodovinar E. Nussbaumer, da bo nadaljnji razvoj popolnoma asimiliral posameznika glede na jezik, kulturo in нрав v večjo skupnost (E. Nussbaumer, Literarisches Leben in Kärnten, Kultur Nachrichten aus Kärnten, Festschrift 10. Okt. 1960, str. 40). J. F. Perkonig pa je prav tako v nekem razgovoru omenil, »da bo za trajno težko zadržati asimilacijo Slovencev« (Der Standpunkt, str. 3, 1954).

In ne bo naključje, če obtožujejo koroški Slovenci organizatorje plebiscitnih proslav, da ob tej priložnosti ni bilo slišati niti ene slovenske besede (Slovenski Vestnik, 14. X. 1960), medtem ko je zvezno glasilo avstrijske socialistične stranke opozorilo na težnje nekaterih krogov, da bi stvar speljali v nacionalistične vode (Arbeiter Zeitung, 7. X. 1960, št. 234). Če pa si ogledamo omenjeno slavnostno številko »Kultur Nachrichten aus Kärnten«, opazimo, da je obveljala tudi v njem narodnostna ekskluzivnosti. Ob mnogih sestavkih, ki omenjajo glasovalni prispevek kor. Slovencev, sicer srečamo celo Goethejevo sentenco, naperjeno zoper nacionalno mržnjo, vendar med sodelavci ni nobenega koroškega Slovenca in niti en prispevek ni natisnjen v slovenščini.

življenjskih usodah, delu in njunem pojmovanju ter ustvarjanju tolikšno različnost, da nam le-ta natančno simbolizira narodnostna razmerja za časa nju-nega življenja od kraja prejšnjega do srede našega stoletja.

Prvi, sin narodno neprebujenega Slovenca iz Roža, po poklicu puškarja, in avstrijske, kmečke matere iz severnega dela dežele, ima lažjo pot. Izobrazi se na celovškem učiteljišču, piše v nemškem jeziku, boja za Koroško po prvi svetovni vojni se udeleži kot propagandist na avstrijski strani. Po vojni proglasi svojo literarno domačijsko smer, postane profesor celovškega učiteljišča in celo »plakat« velikonemštva. Kot pisatelj išče pot iz neljubega objema, in ko se znajde z nacizmom — takratni konkretizaciji velikonemštva — iz oči v oči, napiše gaulajterju prošnjo, da ne bi izseljevali koroških slovenskih družin. Po vojni prevaja Cankarja, Tavčarja in Kranjca in se javno odpove zmotam preteklosti. Z očmi meščanskega humanista zre na problem in dvomi do kraja svojega življenja, da se lahko koroški Slovenci odtegnejo germanizaciji, ki pa jo sam že odklanja.

Drugi, sin bajtarja in matere z grunta, po obeh starših Slovenec iz Me-žiške doline, je samouk, ki je hodil v utrakvistično šolo. Svojo izobrazbo je dopolnil v okviru zadružne vzgoje svoje dobe. V svet je odšel kot »baraba«. Sve-tovne vojne se je udeležil kot vojak monarhije in dezertiral. Ob plebiscitu je še neznan aktivist slovenske strani. Kmalu pa zaživi z delavci domače do-line in postane njihov organizator ter komunist, ki mora celo emigrirati. Nje-govi literarni začetki ne najdejo odmeva. Šele po romanju preko vse Evrope, po globoki ilegali aktivista delavskega gibanja, vznikne nenadoma kot nova literarna osebnost (s psevdonomom) v slovenski književnosti. Ob velikem spo-padu je njegova pot določena. Tedaj formulira brošuro o slovenskih narodnih mejah, v kateri izhaja s stališč treh komunističnih partij: KPS, KPI, KPA. Zatem nastopi pot skozi zapore in taborišča. Po vojni nadaljuje svoje delo kot ljudski poslanec in pisatelj in tudi v svojem zadnjem življenjskem zagonu ne pozabi problema, ki je bil zanj tako pekoč, da ga ni izpustil niti v eni svojih najbolj dognanih in monolitnih novel. Tudi v »Boju na požiravniku« si glavni junak, bajtar, ne more pomagati z nemško pisano strokovno literaturo. Tudi tu je avtor socialno zlo podčrtal z narodnostnim obeležjem.

Kako najti most čez prepad? Gotovo ne v statičnem pojmovanju, ne v njegovi statični projekciji nazaj. Nekaj tega lahko zasledimo ob vztrajnem ponavljanju teze o zaprtosti gorskih dolin in o enotno zaključenem geografsko-gospodarskem prostoru, tedaj v poudarjanju teze, ki že zdavnaj zaradi moder-nega razvoja komunikacij ne drži. Še manj bi lahko v bukovniku, preprostem ljudskem pevcu, iskali zvezo med slovensko in nemško ljudsko tvornostjo le zaradi germanizmov, ki jih kar mrgoli n. pr. v Drabosnjakovem pisanju.⁶ To-liko glede na pojmovanja, ki jih lahko srečamo še dandanes.

III

Če si le površno ogledamo nekaj tiskov, ki so jih v obdobju po drugi sve-tovni vojni bodisi natisnili ali napisali koroški Slovenci, lahko že iz samih na-slovov in iz področij, ki jih obravnavajo posamezni avtorji, razberemo razvoj od izrazito politične publicistike, kjer prevladuje še celo nemški jezik, do

⁶ E. Nussbaumer, *Literarisches Leben in Kärnten*, str. 40.

leposlovja v novejših dneh. V začetku se oglasijo z brošuro, v kateri opozarjajo na genocidno ravnanje nacistov v drugi svetovni vojni.⁷

Politično pojasnjevanje v nemškem jeziku pa ima vse povojno obdobje znaten delež,⁸ saj lahko zasledimo celo v obeh tednikih, ki nadomestujeta v njihovem primeru dnevni tisk, posamezne članke v nemškem jeziku.

Prostor in čas zahtevata torej od ljudi znanja dveh jezikov. To predstavlja sicer večje napore, odpira pa istočasno nove duhovne možnosti.

Leta 1948 oblasti ne dovolijo izida Koledarja za Slovensko Koroško, ki ga pa od naslednjega leta naprej vse do danes redno izdaja Slovenska prosvetna zveza v Celovcu. Tej tradicionalni zborniški obliki se pridruži tudi Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu s svojim knjižnim darom. Na kraju leta 1948 izide mesečnik Slovenske Koroške »Svoboda«, založnik je prav tako Slovenska prosvetna zveza; revija ugasne v letu 1954. Poljudna revija »Vera in dom« pa vzdrži vse do danes in šteje že dvanajst letnikov. Najširšo pot ubere revijica najmlajših »Mladi Rod«, ki je namenjena predvsem mladini v dvojezični šoli. Z letnikom 1960-61 je nastopila deseto leto izhajanja. Ob 30-letnici koroškega plebiscita izda Slovenska prosvetna zveza študijo o tem dogodku. (Svoboda, mesečnik Slovenske Koroške, oktober 1950, št. 10, letnik III). Prevleli so jo tudi v nemščino.

Med publicistiko, ki obravnava področja narodnostnega vprašanja, začne z leti pronicati tudi leposlovje. Narodni delec, ki je preživel enega najbrutalnejših genocidov, je pognal nove poganjke.^{8a}

Ta pregled ne obsega vsega, kar so natisnili ali napisali koroški Slovenci v povojnem obdobju, vendar pa skuša zajeti pravilno razmerje med publicistično in drugo dejavnostjo, da bi že značilnost posameznih tekstov s svojimi naslovi označila smer splošnega razvoja.

Ob tem razmišljanju pa pisec članka ne more mimo nekega svojega zelo subjektivnega, partizanskega spomina na Koroško.

V tistih časih... nam je nekega poznega jenskega dne pri vstopu v bunker pod Arihovo pečjo rekel tov. Milan (nad Št. Jakobom v Rožu): »Odkril sem sijajnega fanta, kmeta. V eni izmed vasi, zdolaj. Na pamet zna cel Krst pri Savici.«

Na zimo, ko smo bili prezaposleni z gradnjo bunkerjev in utrjevanjem kurirskih zvez ter drugimi podobnimi koristnimi partizanskimi zadevami, smo si v Baških rutah na samotni gorski kmetiji ogledovali Dalmatinovo biblijo; tiste čase smo pri ljudeh pobirali Hitlerjev »Mein Kampf«, ki so ga delili na občini novoporočencem. Na pomlad nam je izobražen kmet, ki si je izbral partizansko ime Črtomir (znal je na pamet Krst), poslal pesem »Iz sužnosti narod

⁷ Verbrecher vordern Suehne, založil PO OF za Slovensko Koroško, Celovec 1947.

⁸ Was will die Demokratische Front des werktätigen Volkes, Celovec 1949.

^{8a} Koroška v borbi, Celovec 1951, izdala Zveza bivših partizanov Koroške, tisk Vorwärts, Wien; to so partizanski spomini. Spomenica koroških Slovencev; v njej so stališča Zveze slovenskih organizacij in Narodnega sveta koroških Slovencev k 7. členu avstrijske državne pogodbe; lastnik, izdajatelj in založnik sta omenjeni organizaciji, tisk Globus, Wien, 1955. — Ta čas izide pri Mohorjevi družbi v Celovcu poljudna zgodovina F. Erjavca »Koroški Slovenci«, doslej pet zvezkov. — Teorija o vindišarjih — »Windische« (L. Ude), Slovenska prosvetna zveza, Celovec 1956. — Slovenski jezik, dr. M. Rupel, Slovenska prosvetna zveza, Klg. 1957. — Dr. J. Tischler. Die Sprachenfrage in Kärnten vor 100 Jahren und heute, Celovec, 1958. — K. Prunšnik, Gamsi na plazu, Založila Zveza borcev, Ljubljana 1958.

naš vstaja«. V njej je pripovedoval o tem, kako poginja pošast — celovski lintvern.

Mimo stare domačije Janežičev smo hodili le ponoči in stari gospodar nam je razkril hišno skrivnost — napis »Janežičev dom« je prelepil kar s papirjem. »Nekega dne«, je rekel, »bom papir odstranil.« Od vsega, kar smo srečali, pa je nas, takratne obiskovalce Koroške, še posebej presenetilo, da so ljudje občudovali naš pogovorni jezik: »Kako lepo marnje po slovenje!«

Tudi tak partizanski spomin bo menda skromen dokument, ki lahko nekaj prispeva k boljšemu razumevanju stvari.

Iz našega, četudi fragmentarnega razmišljanja lahko spoznamo tokove na slovenskem obrobju, ki so pač posebni in zato vsekakor niso preprosti. Od dvojezične Začetnice,⁹ in Mladega Rodu¹⁰ (prvo številko v letošnjem letu bogatijo reprodukcije W. Berga) dospemo do pogumnega literarnega nastopa mladih, ki se nam prikupijo s svojo odkritosrčno izpovednostjo. Ne bo pretirano, če rečemo, da se je oglasil nov rod, ki nekaj obeta.¹¹ Si lahko mogoče razložimo ravnanje tega modernega koroškega Slovence, ki je zapisal v uvodu Mladja: »Pravijo, da naše Koroške ni več, da se je zdrobila...«, ki v pesmi o brazdah kliče: »Sejte še, sejte (novega semena) v njive zorane (na sever in jug!)«; in ki pripoveduje v svoji literarni izpovedi predvsem o svojih intimnih doživetjih že s tem, da mu je to omogočil ali vsaj prispeval svoj delež k temu povojni razvoj in olajšani razvoj z dvojezično šolo?

Končno je treba omeniti še dve zanimivi letošnji odkritji, ki se nanašata na slovensko tradicijo na Koroškem. Dr. P. Zablatnik je našel doslej neznan »Drabosnjakov« original,¹² v temeljiti študiji Oskarja Sakrauskega pa vzemo o najdbi neznanega protestantskega slovenskega katekizma iz leta 1580. Ob sporočilu preberemo lahko še mnenje avstrijskega raziskovalca, s katerim se pridružuje naši domnevi, da je moral imeti protestantizem med Slovenci na Koroškem širši razmah.¹³

Kljub takšnim dogodkom, kakor je bil n. pr. tisti, ko je na klic nekega zakotnega lističa pridrla pred knjigarno koroških Slovencev skupina razgrajčev in zahtevala odstranitev kipa Prežihovega Voranca, ali pa še mnogo bolj anahronističnim pojavom, kot je n. pr. dejstvo, da še danes skušajo uporabljati nacistično terminologijo v zvezi s koroškimi Slovenci in je mogoče vpreči tudi državnega voditelja, da javno zastopa stališče o posebnem narodu »vindišarjev«, nas pred našimi zmotnimi pogledi lahko obvaruje le vsestransko upoštevanje razvojnih teženj.

Le-te naj bi upoštevali bolj kot pa fosilije naših čustev. Tako bodo naši pogledi na zibelko slovenstva bliže stvarnosti, kar gotovo ne more biti v škodo koroškim Slovencem, še manj pa nam samim.

⁹ ABC, Oesterreichischer Bundesverlag, Wien 1953, začetnica za dvojezično šolo.

¹⁰ Mladi Rod, izdajatelj in založnik Konzorcij koroških učiteljev, tisk Založniška in tiskarska družba z o. j. Drava, Celovec 1960.

¹¹ Mladje, literarno glasilo mladih, izdaja slovenska mladina v Celovcu, založila in tiskala Mohorjeva družba, Celovec 1960.

¹² Dr. P. Zablatnik, Drabosnjakov »Ahasver«, »Vera in dom«, št. 8, letnik XII, Mohorjeva družba, Celovec 1960.

¹³ Ein bisher unbekannter slowenischer protestantischer Katechismus aus dem Jahre 1580, von Oskar Sakrausky, zbornik »900 Jahre Villach«, založnik mesto Beljak, 1960, str. 447—458.